

Струганець Любов Василівна — доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

КУЛЬТУРОМОВНІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Володимир Михайлович Гнатюк — відомий український фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, громадський діяч, багаторічний секретар Етнографічної комісії НТШ. Тривалий час був редактором відомих українських видань: «Етнографічного збірника», «Літературно-наукового вісника», серії «Матеріали до української етнології». Постійно дбав про рівень культури літературної мови на сторінках цих часописів. У багатьох рецензіях науковець оцінював не лише зміст, а й мовне оформлення творів. Його закиди щодо культури мови були інколи саркастично гострі, але й справедливі. Учений вважав, що вдосконалювати свою мову кожна людина повинна протягом усього свого життя. Частково лінгвістичний доробок В. Гнатюка вже висвітлено у працях М. Мушинки [13], І. Герети [1], С. Гірняк [2] та ін., однак задекларована проблематика ще потребує детального вивчення.

Мета нашої розвідки — проаналізувати культуромовні погляди Володимира Гнатюка. Таке дослідження дасть змогу глибше осмислити процес унормування української літературної мови в діячій та синхронії.

У праці «В справі української правописи» В. Гнатюк зазначав, що справа «правописи й літературної мови» має уже свою історію. Те, що норми української мови у той період ще не були усталені, мало багато причин: «Через те одначе, що до недавна на великих просторах української землі не було ні наукових інституцій, ні шкіл, в яких опрацьовуються і виясняються такі питання, не можна було дійти до одностайності на всім етнографічним просторі в обидвох справах, хоч як вона бажана» [4, с. 173]. В. Гнатюк вважав, що унормувати мову можна «тільки об'єктивним розслідуванням, публічною дискусією і переконанням та вияснюванням, що завершилися ухвалою компетентного збору, зложеного з представників наукових інституцій, школи й письменства» [4, с. 173]. Учений виокремлював важливість правописних питань (а у 20-ті роки ХХ століття це було особливо актуально):

«Кермуючись сим мотивом, бажаємо подати осьтут ряд статейок перше на ріжні правописні, а опісля языкові теми, при чім головну увагу звернемо на чужі впливи, яких треба нам позбутися» [4, с. 173].

Правописним питанням присвячує окрему розвідку — «В справі української правописи» [5], де увиразнює засадничі підходи до укладання правопису: «Ніяка правопись не укладається тільки для найлекшого виучування дітий та анальфабетів читати й писати, як рівнож не вишукується умисно труднощів для гальмовання просвіти. Правопись укладають учені люди на основі законів мови, яких вони не диктують нікому, тільки відкривають і укладають у цілість для потреб школи, письменства і загалом життя. Укладають свої люди для своїх людей і для самих себе» [5, с. 168]. У названій праці двічі акцентує увагу на тому, що інтелігенція зобов'язана опанувати правописні норми: «Ні сільським школярам, ні селянам не сором не знати докладно літературної мови і наукової правописи і вони на всім світі мають такий привилей, що пишуть по свойому; та сором не знати їх — інтелігентови з середною або висшою освітою, тому повинен опанувати їх цілковито, особливо коли хоче писати для инших» [5, с. 171].

Загальну культуру суспільства та культуру народного мовлення, зокрема, відбиває мова художніх творів. Однак регулювальна функція культури мови не веде до знищення народних джерел — діалектів. В. Гнатюк у статті «Єрегик між москвофілами» дає рекомендації щодо виправданого вживання діалектизмів у літературній мові, тобто «1) Коли хочемо познайомити з ними широкі круги, втягнути їх лексику в літературну мову або взагалі покористувати ся богацтвом висловів, форм, стилю і ин. 2) В белетристиці, коли хочемо надати творови місцеву закраску і викликати тим чином сильнійше вражіне у читача» [6, с. 25]. Як досягти такої мети? Розмаїття лексичного складу говорів приваблювало і приваблює дослідників, оскільки воно допомагає вивченню матеріальної і духовної культури народу. Саме тому велике значення має складання діалектних словників, популяризація через них особливостей місцевих говірок. Багато важить майстерність уведення діалектизмів у тканину художніх творів, коли їх пишуть талановиті письменники, бо низькопробні тексти радше псують враження, аніж зміцнюють його. Народнорозмовна мова була й надалі залишається невичерпним джерелом, з якого постійно, переважно через мову художньої літератури, надходить поповнення і відбувається процес оновлення української літературної мови.

У рецензії «Новий русько-німецький словарь» В. Гнатюк аналізує лексикографічну працю О. Поповича, видану у Чернівцях [7]. Загальна оцінка рецензента прихильна, тому що позитивні характеристики переважають над недоліками: «На похвалу автора треба зазначити ще й се, що він старався повикидати зі словаря всі москалізми, що так занечистили нашу мову; вправді не вдалося йому перевести се цілком, — що я й зазначу далі — але коли порівняти його словарь із словарем Желехівського, то покажеться, що процент москалізмів у Поповича далеко менший, ніж у Желехівського» [7, с. 55]. У розвідці В. Гнатюка віднаходимо міркування про те, що у словнику вжито новотвори (хоч не всюди вдало), наведено багато «льокалізмів». Актуалізована проблема зловживання іншомовізмами: «цілий ряд таких чужих слів — румунських, малярських і головно польських, на які в нашій мові є дуже добрі вирази і яких нема потреби заступати варваризмами» [7, с. 57]. Ця теза актуальна й сьогодні.

Найширший коментар у рецензії — про «москалізми»: «Найчастіші однак в словарі москалізми; я вчислю їх тут усі (на скільки завважив їх), щоб д. Попович при можливим другим виданню словаря не ужив їх знов: *віроятний, ...зрительний, зритель, коварство...* Замість тих усіх слів є в нас свої власні, далеко відповідніші тому, що популярно називається «духом» мови, тому нема ніякісінької потреби обставити за ними або придержувати ся їх» [7, с. 58].

І в наш час, коли суржик і напівмова панують у мовному побуті, не втратили своєї ваги слова В. Гнатюка про те, що треба «навчити ся самому чи то української, чи російської мови, а не писати «язичієм», яке уйшло б може ще сто літ тому назад, але не нині» [12, с. 3].

В. Гнатюк постійно наголошує на важливості писати літературною мовою, наприклад у праці «Поетичний талант між бачванськими русинами» [8]. Така ж позиція В. Гнатюка проглядається у розвідці «Як писати заіменник ся при дієсловах?» Закцентовано на тому, що треба «стреміти до приблизної одностайности правописи» [11, с. 135].

У неопублікованій брошурі «Уваги про українську правопись та літературну мову» [1] вчений ставить собі за мету проаналізувати мову українських письменників і тогочасної преси. Знаходимо у ній багато слушних зауважень щодо культури мови. У розділах «Різниця в іменниках», «Прикметники», «Різниця в дієсловах», «Прислівники» запропоновано словнички тих лексем, у вживанні яких найчастіше трапляються помилки, наприклад: *заказ* «замовлення», *любий* у зна-

ченні «всякий», *задавити* «задушити», *пошуткувати* «пожартувати», *пополам* «по половині», все рівно «однаково» та ін. Небажана й форма *самий цікавий*, яка і сьогодні порушує літературну норму. Діяльність представників української галицької інтелігенції, до числа якої належав і В. Гнатюк, дає змогу «виокремити й проаналізувати соціальний статус української мови на цій території і в цей час, встановити спектр і характер громадської й професійної діяльності цієї соціальної групи» [2, с. 106].

Привертала увагу В. Гнатюка також культура мови перекладу. У статті «Чи є яка логіка у наших москвофілів?» [9, с. 38] він гостро виступає проти того, що один із його сучасників пан Ю. Яворський «зве нашу мову язиком пастухів». Також науковець критикує російський переклад новели В. Стефаніка «Проводи» (в оригіналі «Виводили з села»), залишені в російському тексті неперекладені розмови персонажів. Зіставляючи текст-оригінал і текст-переклад, В. Гнатюк виявляє національно-культурні особливості, відображені в художньому творі, з'ясовує можливості їх вербальної трансляції у сферу іномовної культури. Звернімось до статті: «Про силу і красу отсего перекладу можуть дати понятє ось які «коренно-русскіє» звороти, вжиті перекладачем: «туча выглядела будто окрававленная», «продирались солнечные лучи», «заломили руки», «поплыть с осенней водою», «Лесь перенимал голос матери», «над ним колебалось осеннее небо». Учений зауважує, що в окремих випадках лексема-діалектизм, виступаючи назвою реалії, замінюється відповідником, який нівелює етнографічну специфіку: *із хорім* перекладено *із хаты* (замість *із сіней*). Фіксуючи семантичну розбіжність, В. Гнатюк припускає, «що перекладач декуди попросту не розуміє свого тексту і перекладає навгад». Наприклад, *золоті чічки* — не *золотые игрушки*, *чічка* — це «квітка».

М. Мушинка, дослідник творчості етнографа, відзначав, що саме через редакційні правки В. Гнатюк дуже часто входив у конфлікти з авторами та перекладачами. Деякі з них прилюдно висловлювали незадоволення його редакторською працею. Так, професор математики й фізики В. Левицький докоряв редакції «Літературно-наукового вісника» за мовне редагування його праць. Редактор на підставі конкретних фактів майже завжди доводив обґрунтованість своїх виправлень авторського тексту [13, с. 160-161]. У статті «Ще в справі редакційних поправок» В. Гнатюк відповідає В. Левицькому, просить прийняти щире запевнення, що редакція зовсім не вважаємо себе одиноко ком-

петентною судити про чистоту нашої мови, але (як видно з наведених проб перекладу В. Левицького), має деякі підстави вважати його далеко компетентнішим на полі фізики й математики, ніж на полі мовознавства [10, с. 235-236].

У публікації «В справі нашої народної мови» В. Гнатюк обґрунтовує правомірність мовного редагування, зазначаючи, що кожна редакція має обов'язок дбати про чистоту й добірність мови. На той час ще не були остаточно кодифіковані норми літературної мови, але вчений переконаний, що літературна мова всіх наших письменників повинна бути одна. Проте редакція нікому авторові не перероблює мови «на своє копито». В. Гнатюк прекрасно розуміє, що письменник не обмежений тільки нормативним словником, а є найактивнішим творцем національної мови в тому розумінні, що глибоко відчуває народне слово. Зауважує, що не треба бути навіть тонким філологом, аби, прочитавши в журналі одну сторінку, можна було сказати: «Се писав Галичанин, а се російський Українець». Отже, різниця між письменниками з обох сторін Збруча в мові ще не стирається. Учений також застерігає від псевдообразності. Наголошує на тому, що «диялектичні примішки» аж ніяк не сприяють культурі висловлювання, формуванню літературної мови, «якою кожний письменник повинен вповні володіти» [4, с. 233-235].

Загалом культуромовні погляди В. Гнатюка не втратили свого наукового значення й сьогодні. Багатогранна діяльність ученого засвідчує, що саме через слово формувалася національна свідомість українського народу, розвивалася українська літературна мова, усталювалися її норми, витворювався загальнонаціональний мовний еталон.

Література

1. Герета І. З неопублікованої спадщини В. Гнатюка. *Мовознавство*. 1971. № 3. С. 81-83.
2. Гірняк С. Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець ХІХ – початок ХХ століття): монографія. Дрогобич: Посвіт, 2018. 620 с.
3. Гнатюк В. В справі нашої народної мови. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1903. Т. 22. С. 233-235.
4. Гнатюк В. В справі української правописи. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1922. Т. 76. Кн. II. С. 173-176.

5. Гнатюк В. В справі української правописи. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1922. Т. 78. Кн. VIII. С. 164-171.
6. Гнатюк В. Єретик між москвофілами. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1904. Т. 28. Кн. X. С. 24-37.
7. Гнатюк В. Новий русько-німецький словарь. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1905. Т. 29. Кн. I. С. 54-59.
8. Гнатюк В. Поетичний талант між бачванськими русинами. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1904. Т. 26. Кн. VI. С. 174-188.
9. Гнатюк В. Чи є яка льогіка у наших москвофілів? *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1899. Т. 8. Кн. X. С. 38.
10. Гнатюк В. Ще в справі редакційних поправок. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1903. Т. 22. С. 235-236.
11. Гнатюк В. Як писати заіменник ся при дієсловах? *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. Львів: НТШ, 1907. Т. 80. С. 135-152.
12. Гнатюк В. Uczył Marcin Marcina. *Літературно-науковий вістник*. Львів, 1902. Т. 18. Кн. IV. С. 3.
13. Мушинка М. Володимир Гнатюк: Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. Т. 207. 332 с.